

LEGIONÁŘSKÁ LITERATURA (Jiří Poláček)

ÚVOD

V české literatuře existuje řada děl, jež zachycují léta první světové války. K jejich autorům patří **Jaroslav Hašek** (*Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, 1921-23), **Vladislav Vančura** (*Pole orná a válečná*, 1925), **Jaroslav Bednář** (*Červená země*, 1928), **Jaromír John** (*Večery na slavníku*, 1920), **Fráňa Šrámek** (*Žasnoucí voják*, 1924), **Čestmír Jeřábek** (*Svět hoří*, 1927), **Richard Weiner** (*Litice*, 1916), **J. V. Pleva** (*Eskorta*, 1929), **Karel Konrád** (*Rozchod!*, 1934) a mnozí další tvůrci. Specifickou součástí této tvorby je tzv. legionářská literatura, která zobrazuje působení našich legií v Rusku, ale i ve Francii a Itálii.

Jádrem československého vojska v Rusku byla Česká družina, utvořená roku 1914 z místních Čechů a zasazovaná do bojů v rámci III. ruské armády. Postupně byla posilována rakousko-uherskými zajatci české i slovenské národnosti a usilovala o samostatnost, avšak carské úřady tomuto úsilí nepřály. Nicméně v roce 1916 vznikly dva pluky, z nichž se utvořila Československá brigáda, politicky vedená Odbočkou Československé národní rady (v jejím čele stál T. G. Masaryk, který v Rusku působil od jara 1917 do jara 1918). Po vítězství nad rakousko-uherskými oddíly ve slavné bitvě u Zborova (2. července 1917) se z této brigády stal armádní sbor, jenž uspěl i v bojích s Němci u Bachmače v březnu 1918 (v tomto roce dostal také název Československé vojsko na Rusi). V lednu 1919 z něj vznikla armáda.

Po Říjnové revoluci chtěl sbor zachovat neutralitu. Byl prohlášen za součást československého vojska ve Francii, kam se měl také přesunout a pokračovat ve válce s Němci a jeho spojenci. Jeho osudy však byly jiné. Po uzavření rusko-německého míru rostlo mezi ním a bolševickou vládou napětí, jež v květnu 1918 vyústilo v ozbrojený konflikt.

Do září 1918 legie ovládly rozlehlé území transsibiřské magistrály od Čeljabinska po Vladivostok. Svedly mnoho vítězných bojů s bolševiky i Němci (na-příklad u Irkutsku, Čeljabinska, Penzy, Samary či Buzuluk), avšak v září 1918 nastal obrat. Československé vojsko bylo vyčerpané, oslabené a přestávalo věřit v pomoc spojenců. V říjnu dokonce vojáci I. divize, kteří měli zastavit postup Rudé armády na Ufu, odepřeli poslušnost svému veliteli plukovníku Švecovi, který se proto 25. října zastřelil.

Legie pak byly donuceny ustoupit, ale pokračovaly ve střetech s bolševiky ještě řadu měsíců. Dohoda o příměří byla podepsána až v únoru 1920. Už od konce roku 1919 se však naše pluky soustřeďovaly ve Vladivostoku, odkud se postupně loděmi vracely do vlasti. Legiemi v Rusku prošlo zhruba šedesát tisíc mužů (z toho jich 4112 padlo a 739 bylo nezvěstných), přičemž patnáct set jich bojovalo v Rudé armádě.

První československá vojenská jednotka ve Francii byla utvořena roku 1914 z pařížských Čechů, a to jako rota s názvem Nazdar. Bojovala v rámci tzv. marocké divize na francouzsko-německé frontě, kde však po jejím prolomení u Arrasu (9. května 1915) utrpěla značné ztráty a de facto zanikla. Samostatné československé vojsko, jehož

hlavním organizátorem byl M. R. Štefánik, se pak formovalo až v letech 1917-18. Na francouzském území nebyli žádní rakousko-uherský zajatci, a tak se naše brigáda utvářela z dobrovolníků a bývalých zajatců, kteří do Francie přijížděli z Rumunska, Srbska, Ruska a USA. Brigáda se v roce 1918 zapojila do válečných operací a na jeho konci, kdy se z ní stala divize, a počátkem roku 1919 se vracela do vlasti; zde se stala základem československé armády. Celkem ve Francii bojovalo 9600 mužů.

Legie v Itálii, tvořené převážně ze zajatců, se formovaly od začátku roku 1918 (důležitou roli přitom sehrála Štefánikova únorová návštěva v Římě). Bojovaly proti Rakousko-Uhersku (mj. za ofenzívy na Piavě a v září 1918 dosáhly vítězství u Doss Alta) a po příjezdu domů se ještě zúčastnily vojenských akcí na Slovensku. Členy jejich sboru bylo 19 500 legionářů. Další Češi a Slováci bojovali v řadách jiných armád, zejména srbské, britské a americké.

Československá republika věnovala historii legií značnou pozornost. Brzy vznikl Památník osvobození (jeho přednostou se stal Rudolf Medek) a poté Sbor pro historii osvobození, vycházel čtvrtletník Naše revoluce. Hlavně však bylo vydáno velké množství historických prací, vzpomínkových knih známých osobností i řadových vojáků, sborníků, různých periodik, kronik jednotlivých pluků atd.

Velmi bohatá je i legionářská beletrie. Ostatně mnozí spisovatelé legiemi prošli, přičemž zhusta působili – jako třeba Jaroslav Hašek, Rudolf Medek nebo Josef Kopta – v redakcích novin a časopisů (Československý voják, Československý deník, Čechoslovan, Československá samostatnost, Věstník, Výkřik, Houpačky, Šlehy). Jiní aspoň legie navštívili (F.V. Krejčí, Jaroslav Hilbert, Antonín Trýb) a své zážitky pak také literárně ztvárnili (F. V. Krejčí: *U sibiřské armády*, 1922). Knihy některých autorů – například Rudolfa Medka, Františka Langra či Jaroslava Haška – vyšly už v Rusku, kde vycházela i starší literatura (Bezručovy *Slezské písně*). Z jejich děl měli legionáři v oblibě – jak svědčí sloupek Františka Langra, otištěný 22. srpna 1921 v Lidových novinách – zvláště romány Aloise Jiráka.

Většina legionářských prací je vytěžena z Ruska, jež zachycují i jiné meziválečné tituly (třeba Vančurovy *Tři řeky* nebo romány Antonína Laina *Zajatci* a *Tisíciletá noc*), které ovšem do legionářské literatury nepatří. Rozkvět této literatury spadá do dvacátých a třicátých let, kdy vyšlo bezpočet románů, novel a povídkových souborů, knih veršů, divadelních her, knížek pro děti i memoárů. Potom nastala válečná pauza. Po roce 1948 u nás vycházely už jenom takové knihy, které legie zobrazovaly kriticky nebo zcela odmítavě. Nové tituly byly zaměřeny především na československé příslušníky Rudé armády (Josef Pospíšil: *Znal jsem Haška*, 1977; Josef Pospíšil – Otakar Franěk: *Za sovětské Rusko*, 1978).

ROMÁNY

Románovým dílům s legionářskou tematikou vévodí pentalogie **Rudolfa Medka** (1890-1940), známá pod názvem *Anabáze* (1921-27). Zachycuje autorovy válečné prožitky, názory a postoje, přičemž akcentuje nacionalismus a zčásti i ideu slovanství. Podává obraz soudobého dění od vypuknutí války přes působení legií v Rusku až po jejich návrat

do vlasti. Je zalidněna mnoha postavami různých národností, mezi nimiž figurují i historické osobnosti. Hodně místa v ní zabírají úvahy a diskuse, četné konflikty (především mezi legionáři a bolševiky), ale i milostné zápletky.

První díl *Ohnivý drak* (1921) je jakousi předehrou. Ukazuje ohlas války (zejména u mládeže), představuje hlavní postavy – Jana Budecia, Jiřího Skálu, Josefa Perného a další osoby. Následující román *Veliké dni* (1923) popisuje život Čechů v ruských zajateckých táborech, organizování České družiny a její činnost v ruské armádě (konfrontuje přitom českou aktivitu s ruskou netečností), utváření legií; evokuje též bitvu u Zborova. Třetí část pentalogie *Ostrov v bouři* (1925) zobrazuje občanskou válku v Rusku, konsolidaci legií a bitvu u Bachmače. Přibližuje – ponejvíc očima Jana Budecia – soudobý rozklad ruské armády, všeobecný chaos a zmatek, jakož i zklamání z revoluce a opouštění slovan-ských ideálů.

Předposlední díl *Mohutný sen* (1926) je soustředěn na osudy penzenské legionářské skupiny v roce 1918: líčí její cestu z Kurska na Sibiř, boje s Rudou armádou o Samaru, Simbirsk či Kazaň, dopad bolševické agitace. V popředí stojí intelektuál Josef Perný, mající milostný poměr s ruskou dívkou Marií, velký prostor zabírá též Jiří Skála. Pohledem tohoto hrdiny je také viděn plukovník Švec (jeho sebevraždou na stanici Aksakovo se román uzavírá):

„Švec nebyl nervózní člověk, i když býval sebevíce znaven. Nervy mu nevypověděly v Kazani, ale také ne v Aksakově. Psal svoji výzvu k vojákům ... Jestliže výzvy nedokončil, učinil tak asi proto, že ztratil víru v účinnost slov. Nebyl nikdy jejich přítelem. Byl vždy druhem i tvůrcem činu ...“

Závěrečná *Anabáze* (1927) ztvárňuje ústup legií a jejich cestu k Tichému oceánu. Autor věnuje velkou pozornost náladám a milostným vztahům svých postav (Skály, kapitána Kordy, Budecia, Vlasty Žárské, Zinočky), z nichž více prokresluje i některé ruské osoby (Ivanova, Smirnova). Zachycuje také T. G. Masaryka, M. R. Štefánika či generála Jana Syrového.

Medkova legionářská epopéj se těšila značné přízni čtenářstva i oficiálních kruhů, ale kritika k ní měla výhrady. Dokazují to soudy Karla Sezimy, shrnuté v knize *Krystaly a průsvity* (1928), avšak zejména tvrdá slova F. X. Šaldy, obsažená v přehledné stati *Krásná literatura česká v prvním desetiletí republiky* (Šaldův zápisník 6/1929-30):

„Medkova legionářská pentalogie je barvotisk hors concours. Papírové typy á la Budecius, kteří se z dekadentů převaňují vodovou procedurou v činorodé nacionalisty a vlastence, slavjanofilové zažraní do své chiméry doslova až k zblbnutí, takže jim nestačí nechat se zničit rozvrácenou degenerovanou ruskou samičkou, nýbrž musí se ještě nádavkem utopit v ruském moři, jsou figury, které čekají jen na svého komického básníka, který by je zasadil do karikaturní frašky politické ...“

K Medkovým hrdinům se vyjádřil i Bedřich Václavek, a to ve svém nástinu *Česká literatura XX. století* (1934): viděl v nich jen „nositele symbolických idejí“ a v celém cyklu dílo, jež přináší „dokladovou látku“, leč postrádá „umělecký a básnický tvar“.

Rudolf Medek se legionářskou tematikou zabýval i v řadě dalších děl. Románový charakter z nich mají *Legenda o Barabášovi aneb Podivuhodná dobrodružství kapitána Mojmíra Ivánoviče Barabáše a Josefa Jelítka, sluhy jeho* (1932) a *Nanking* (1936). Titulní hrdinové prvního románu připomínají Dona Quijota a Sancha Panzu (svého času byla v

tomto díle spatřována polemika s Haškovými *Osudy dobrého vojáka Švejka*), zatímco v druhém vystupují tři legionářští důstojníci, kteří se vracejí domů lodí Nanking ve společnosti tří ruských dívek.

K Medkovi bývá zhusta řazen **Josef Kopta** (1894-1962), proslulý jako autor trilogie o osudech „třetí roty“. Její části se nazývají *Třetí rota* (1924), *Třetí rota na magistrále* (1927) a *Třetí rota doma* (1934). Je v nich zachycena historie legií v Rusku v letech 1917-20, ale objektivněji a umělecky přesvědčivěji než v Medkově pentalogii.

Kopta tu akcentuje lidové postavy, nezastírá svár prostých vojáků s vedením legií ani jejich vzájemné rozpory. Příslušníky své roty zobrazuje jako členy jednoho kolektivu, avšak přitom je – s důrazem na typizaci – výrazně individualizuje. Platí to o veliteli Sukovi, básnicky nadaném Jeřábkově, navenek drsném, leč citově založeném Rudlovi, o proletářsky zemitém Jandovi, hloubavém Strnadovi, rozkolníku Bendovi a věrolomném Rozenkrancovi i o kokta-vém Vycpálkovi.

V první části trilogie Kopta evokuje zrod a utváření legií, družné soužití roty v posádce a pak její bojové osudy až po střety na Sibiři, ale i pochybnosti jejich příslušníků o smyslu bojů a jejich stesk po domově. Vedle zmíněných postav zobrazuje i některé historické osobnosti, například Františka Langra, Jaroslava Haška, Josefa Švece.

Třetí rota na magistrále tvoří obsahovou paralelu k poslednímu dílu Medkovy pentalogie. Autor zachycuje boje legionářů s Rudou armádou a jejich krizi v roce 1918 (včetně revize vlasteneckých a slovanských ideálů), kterou demonstruje rozpadem roty na dvě skupiny. Prohlubuje zde charakteristiky hrdinů prvního dílu, portrétuje však i ruské postavy (Zoja, Talja) či amerického novináře Reinera. Děj závěrečné části trilogie je ještě dílem situován do Ruska (v popředí stojí Václav Řanda a ruský socialista Markov), dílem se odehrává v Čechách v prvních letech samostatné republiky.

Dobová kritika – jmenovitě F. X. Šalda, Karel Sezima, Arne Novák, A. M. Píša či Bohumil Polan – přijala Koptovu trilogii příznivěji než Medkův cyklus, ale s různými výhradami. Lze to ilustrovat Šaldovým soudem o jejích hrdinech, obsaženým v uvedené stati *Krásná literatura česká v prvním desetiletí republiky*:

„Všichni jsou charakterisováni úžasně chudě, vnějškově, otřele. Rotný Suk je jen dobrý obmezený voják-úderník a nic nad to; praporčík Jeřábek zanícený entusiast; přeběhlík Benda, který měl být zvláště pečlivě prokreslen, nic než jen cynický syfilitik – ale což nebylo takových nemocných v armádě několik tisíc?“

Šalda *Třetí rotu* zhodnotil i v úvodu recenze Koptovy knihy *Adolf čeká na smrt* z roku 1933 (*Dva moderní vypravěči*, Šaldův zápisník 13-14/1932-33): *„Třetí rota je veliké plátno, žel veliké spíš rozměry než básnickým soustředěním a slovesnou jadrností. Vítězí zde příliš látka, které nedrží rovnováhu ani zdaleka invence formy; je to empirický, žel až příliš empirický přepis skutečnosti, ne její přetavení v básnický a umělecký tvar...“*

Mnohem vlídněji se o tomto díle vyjádřil Vladislav Vančura (*Poznámka o próze Josefa Kopty*, *Panorama* 8/1932): *„Ve Třetí rotě, jedné z nejvýznačnějších knih naší současné výpravné prózy, která naráz a v nebyvalé míře upoutala širokou čtenářskou obec, je pozornost autorova zaměřena především na obsah díla. Nad slovesným záměrem spisovatelovým převládá zde snaha vyjádřit co nejzvěrubněji životní skutečnosti... Popisované příběhy se snad neudály, nicméně situace a děj jsou vyjádřeny a pojaty pravdivě, jejich logika je ži-*

votní. *Velmi často slycháváme legionáře, kteří na sebe vztahují určité stránky knihy a poznávají se v situacích, které si autor vykombinoval...*“

Kopta výtěžil ze svých legionářských zážitků ještě mnoho dalších děl. Částečně je ztvárnil i ve dvou pozdějších románových trilogiích *Jediné východisko* (Jediné východisko, Červená hvězda, Chléb a víno, 1930-36) a *Modrý námořník* (Marnotratná pout', Zlatá sopka, Věčný pramen, 1936-37).

Třetím významným legionářským romanopiscem je **Jaroslav Kratochvíl** (1885-1945). Od dvou předchozích autorů se liší svou jednoznačnou levicovou orientací (pro své sympatie k ruské revoluci se dostal do konfliktu s vedením legií, v roce 1919 byl dokonce za své postoje načas uvězněn), kterou také promítl do svých *Pramenů* (1934).

Původně uvažoval o šestidílném cyklu s názvem *Řeka*; napsal však jenom dva díly a část třetího, jež vyšla posmrtně v roce 1956. Ztvárnil zde dění v Rusku v letech 1916-17, přičemž zachytil mnoho různých prostředí, společenských sil a lidských typů. Mimo jiné přiblížil osudy českých zajatců, genezi legií a jejich vnitřní diferenciaci, krach rusofilských ideálů. Ve struktuře své epeje uplatnil bohatou, namnoze dramatickou dějovost, davové scény, názorové střety, dokumentární prvky i lyrické evokace ruské krajiny.

Prameny zalidňuje více než sto osob. Dominantní postavy tvoří poručík František Toman, kterého Kratochvíl vybavil četnými autobiografickými rysy, a bývalý kočí Josef Beránek. Vedle nich tu vystupují mnozí další Češi (Petraš, Fišer, Hrdlička, Kříž, Šesták, Havel, Rajnyš), Rusové (Trofinov, Marťanov, Obuchov, Zujevský, Galecká) i představitelé jiných národností.

V soudobých novinách a časopisech byly *Prameny* hodnoceny velmi kladně. Psal o nich například František Götz, Karel Sezima, Bohumil Polan, A. M. Pí-ša, Josef Hora, Bedřich Václavěk, Václav Kaplický a také F. X. Šalda, který je v přehledné stati *Hromádka moderní české beletrie* (Šaldův zápisník 7-8/1934-35) označil za dílo „*napodiv zralé, hutné a vyvážené*“, představující nejenom nejlepší legionářský román, nýbrž i významné dílo dobové české prózy. Tento soud akceptuje též obsáhlá kratochvílovská literatura (viz *Lexikon české literatury, 2/II*, 1993), jež zahrnuje i dvě monografie (Radko Pinz: *Cesta Jaroslava Kratochvíla*, 1964; Radko Pytlík: *Jaroslav Kratochvíl*, 1980).

Legionářské romány psal rovněž **Pavel Fink** (1891-1965). Nejdřív vydal románovou diologii *Zajetí babylónské* (1924) a *Válčící národ* (1926), v níž obsírně vykreslil osudy českých zajatců na uralském venkově. Ztvárnil tu i několik ruských postav, dopad revolučních událostí roku 1917, akce bolševiků; dotkl se také problematiky působení československých legií.

Jejich boje zachytil přímo v pozdějším románu *Obrněnec hubitel* (1931), jehož postavám dominuje četař, pak šikovatel a poručík Kostečka. Důležitou roli v tomto díle hraje – jak napovídá jeho název – pancéřový vlak. Další Finkův román *Návrat vítězů* (1929) má poněkud rozmarné ladění, což naznačuje i jeho podtitul: *Příhody poutníků, které kolébalo sedm moří a nad nimiž otec Oceán potřásl bílou hlavou*. Jde o románový cestopis, zobrazující plavbu legionářů (Kalivody, Peška, Duška) z Vladivostoku do Terstu se zastávkami v Singapuru, na Cejlonu a v Egyptě.

Do galerie tvůrců legionářského románu dále patří **Adolf Zeman** (1882-1952), z jehož pera vzešly – vedle jiných děl – tři trilogie. První z nich má název *Mrtvá baterie* (Osoboditelé, Sirotcí, Proklatci, 1931-33). Je v ní vyličeeno vítězné tažení legií z Ukrajiny na

Sibiř a jejich strastiplné osudy ve víru ruské občanské války. Do druhé trilogie *Tři bitvy* Zeman shrnul romány evokující významné legionářské boje v Rusku (Zborov, 1936), Francii (Hrdinové od Arrasu, 1938) a Itálii (Doss Alto, 1938). Třetí trilogii nazval *Bouře*. Nejprve vydal román *Piráti osudu* (1935), v němž ukazuje rozpad rakousko-uherské armády v Itálii a přebíhání Čechů do zajetí, a potom *Velikou hru* (1936), přibližující dění na italské frontě a zejména formování československých legií (za účasti Edvarda Beneše a M. R. Štefánika), řadu legionářů v čele s Janem Čapkem atp. Závěrečná část trilogie již nevyšla.

Děj následující trojice románů Zeman situoval opět převážně do Ruska. Tvoří ji „kus sibiřské epopoje“ *Vasil Innokentějevič* (1922), portrétní slabošského správce železniční školy Makarova na pozadí dobových událostí na Sibiři a působení našich legií, román *Bílý kapitán* (1932), jehož text je však téměř totožný s textem předcházejícího díla, a vposled románová biografie *Plukovník Švec* (1934), která zachycuje osudy tohoto legionářského hrdiny od sokolského sletu v roce 1912 až po tragickou smrt.

Do řad legionářských romanopisců se začlenil i **Rudolf Vlasák** (1888-1938), a to romány *Ve víru* (1931), *Bílí barbari* (1936), *Kozáci a naši* (1937) a cyklem *Vojáci císařovi* (1931-32), *Vojáci republiky* (1934) a *Vojáci revoluce* (1934). Svě místo v tomto společenství mají též autor románu *Cestou k svobodě* (1926) **Antonín Zhoř** (1896-1965) a **Kuzma** (vlastním jménem Josef Cheth Novotný, 1900-1967), tvůrce autobiografického románu *Piava* (1937), v němž je zobrazena účast českých vojáků na italské frontě. Okrajově sem patří také **Růžena Jesenská** (1863-1940), autorka románu *Hrdinství* (1923), nebo choť spoluautora *Slovníku jazyka českého* Pavla Váši **Věra Vášová** (1879-1963), jež napsala „román legionáře“ *Po návratu* (1926).

Z děl vydaných po roce 1945 lze uvést romány dvou autorů, kteří svou zkušenost z Ruska ztvárnili už dříve, avšak v pracích jiné žánrové ražby. Prvním z nich je **Václav Kaplický** (1895-1982), jenž v románě *Hvězda na východě* (1946) líčí osud vnitřně podlomeného českého legionáře po návratu z Ruska (román končí bojem o Lidový dům v prosinci 1920). Druhým spisovatelem z uvedené dvojice je **František Kubka** (1894-1969), autor románového cyklu o čtyřech generacích rodu Martinů, v jehož třetím svazku nazvaném *Básníková svatba* (1955) vystupuje Jan Martinů jako rakousko-uherský voják, zajatec, legionář a posléze jako dezertér a účastník bojů s armádou admirála Kolčaka.

NOVELY A POVÍDKY

Kratší prózy s legionářskou tematikou tvoří různé texty novelistického a povídkového rázu, napsané vesměs ve dvacátých a třicátých letech. V jejich výčtech však často bývá uváděna i humoreska **Jaroslava Haška** (1883-1923) *Dobrý voják Švejk v zajetí* (1917), která sice vznikla a také vyšla za Haškova působení v legiích (1916-18), leč z obsahového hlediska je specifická. Hašek v ní podruhé – po knížce *Dobrý voják Švejk a jiné podivné historky* (1912) – modeluje svého proslulého hrdinu, přičemž mu dává podobu již dosti blízkou jeho podobě románové. Zároveň ve Švejkových příhodách, jež se odehrávají od vypuknutí války do jeho zajetí, načrtává dějové kontury budoucího románu a portréty jeho hlavních postav.

Utrpení českých vojáků v ruském zajetí zachytili až další autoři, zejména **Jan Weiss** (1892-1972) v povídkovém souboru *Barák smrti* (1927), v němž vedle naturalistického líčení aplikoval i některé fantaskní prvky, a v titulní novele svazku *Bláznivý regiment* (1930).

Ruské zajetí zčásti evokuje také próza **Václava Kaplického** *Gornostaj* (1936), vydaná s předmluvou Jaroslava Kratochvíla. Byla napsána krátce po autorově návratu do vlasti, avšak na svého vydavatele čekala patnáct let. Představuje autentické svědectví o zajateckých strastech, zrodu legií a jejich anabázi z Ukrajiny do Vladivostoku. Přibližuje zvláště okolnosti II. legionářského sjezdu, jehož účastníci byli internováni na mysu Gornostaj u Vladivos-toku (byl mezi nimi i Kaplický, který se tudíž vrátil domů jako vězeň), a konflikty řadových vojáků s vedením legií. Má charakter mozaiky reportážních záběrů, takže žánrově stojí na pomezí beletrie a publicistiky.

Dalším spisovatelem, jenž byl příslušníkem československých legií v Rusku, je **Zdeňk Němeček** (1894-1957). Ze svých prožitků vytěžil knihu *Legionářské novely* (1920). V jejích deseti prózách zobrazuje osudy českých vojáků na haličské frontě, v ruském zajetí a v legiích. Dominantním textem tohoto svazku učinil milostnou novelu *Tři večery*, v níž líčí pobyt českého legionáře Zdeňka Poláčka v Moskvě.

V řadách legií bojoval i novinář, beletrista a překladatel z ruštiny **Václav Cháb** (1895-1983). Nejprve ztvárnil počátky jejich anabáze a boje u Bachmače (*Bachmač – březen 1918*, 1930; druhé vydání z roku 1948 je rozšířeno o autorovu historickou studii *Německý vpád na slovanský východ*) a poté ve „*dvou obrazech za sibiřské války*“ (*Mariinsk – Kungur* 1931) jejich činnost v dalších měsících až do ledna 1919.

Bojové střetnutí u Bachmače zobrazil i **Josef Masařík** (1895-), a to v sou-boru sedmi próz z let 1920-24 nazvaném *Dobrovolně* (1927). Podobně jako Cháb v něm zachytil – velmi expresivním, hutným, téměř až telegraficky úsečným stylem – ovšem i další události roku 1918. O legiích napsal rovněž prózy *Soud* (1924) a *Červená daň* (1929).

Povídkovou legionářskou tvorbu obohatil také romanopisec **Adolf Zeman**. Do knížky *Sibiřské obrázky* (1922) shrnul třináct próz, jež evokují působení legií na Sibiři (například v Irkutsku, Omsku, ale i na venkově), portréty zdejší lidí a jejich život, ožívují různé epizody apod. Obdobný charakter mají též povídkové sbírky **Františka Kubky** *Barvy východu* (1923) a *Sedmero zastavení* (1931). První z nich obsahuje lyrické črty (*Ruské krajiny*), autorovy impresy z návštěv čínských měst a ze zpáteční plavby do Evropy. Druhý svazek přináší obraz Ruska v rozbouřené době, avšak jenom v některých prózách (*Spěch, Pogrom, Sedmero zastavení*).

Knížka **Václava Valenty-Alfy** (1887-1954) *Sibiřské jedovatosti* (1923) je naopak cele zaměřena na život legií, a sice od konce roku 1918 do jejich odjezdu. Kromě povídek zahrnuje humoristické črty, dopisy, verše a epigramy. Má hlavně dokumentární hodnotu, což platí i o úvodním slově editora Josefa Kudely (1886-1942), známého legionářského historika a publicisty. Valenta- -Alfa napsal o legiích ještě několik dalších knih, většinou určených dětem a mládeži (*Hrdinové*, 1928; *Buran na magistrále*, 1929).

K uvedeným titulům lze přiřadit prózu polského autora **Jerzyho Bandrowského** (1883-1940) *Nepřemožitelné prapory* (1918), česky vydanou roku 1924. Je v ní zobrazena činnost československých legií na Sibiři, jakož i působení polské divize. Svorníkem děje a hlavní postavou je žurnalista Niwiński.

BÁSNICKÉ SBÍRKY

Někteří autoři ztvárnili své zážitky z legií a Ruska také ve verších. Ze známých spisovatelů k nim náleží Rudolf Medek, Josef Kopta a František Kubka, z méně známých či už zapomenutých například Oldřich Zemek, Ferdinand Písecký, Josef Nemasta, Arnošt Chamrád, Květoslav Hřivna, Jaroslav Vypel nebo Václav Najbrt.

Rudolf Medek vydal roku 1918 v Čeljabinsku šestidílnou skladbu *Zborov*, v níž oslavil hrdiny slavné bitvy a nastínil jejich odkaz. Záhy tuto skladbu zařadil do sbírky *Lvi srdce*, vydané roku 1919 v Irkutsku a poté v Praze. Zahrnul do ní patetické, vlastenecky zaměřené básně z let 1914-18, opěvující domov (*A to je ta krásná země ...*, *Pozdrav, Vltava*) a odrážející prožitky z války (*Přísaha*, *Večerní tábor*, *Ukrajinská noc*) a Ruska (*Ruska*, *Volha*, *Děti*). Tyto zkušenosti promítl rovněž do sbírky *Živý kruh* (1923).

Josef Kopta básnický zachytil svá válečná léta 1915-18 v knížce *Cestou k osvobození* (1919, doplněné vydání 1923). Evokuje v ní začátek války (*Voj-na*) a její průběh (*Karpatech*, *Rus*, *Voják*), dobovou ruskou realitu (*Svoboda na vsi*, *Na Urale*), ale i bojové tažení legií (*My*), „bolestnou nostalgii“ (*Jediná věrná*), sny o lásce a touhu po domově. Některé verše zařadil též do svazku *Očima legionáře* (1923), v němž jsou obsaženy i drobné prózy a fejetony.

Zážitky **Františka Kubky** jsou ztvárněny ve sbírce *Hvězda králů* (1925). Tvoří ji – podobně jako zmíněné Kubkovy prózy – impresy z ruské přírody (*Ruský motiv*, *Sever*, *Step*, *Břízy*), Číny (*Peking*) a plavby do Evropy (*Popěvek na moři*), avšak i milostná nebo sociálně zabarvená lyrika (*Zimní zvony*, *Děvuško ruská*, *Jaro chudých*) a skladba *Konec anabáze*, věnovaná Josefu Koptovi.

Knížka **Oldřicha Zemka** (1893-1967) *Hlas krve* (1920) čerpá přímo z legionářských bojů, přičemž vytváří paralelu legionářů s bojovníky krále Vladislava II., husity na Baltu a revolučními studenty z roku 1848. **Ferdinand Písecký** (1879-1934) vydal roku 1917 v Chicagu – pod pseudonymem Jiří Mařín – sbírku *Pod mrakem*, kterou pak začlenil do obsáhlé knihy nazvané *Když tekla krev* (1919). V jejích šesti oddílech přibližuje své první dojmy z války, prožitky z nemocnice a ze zajetí, k nimž přidává řadu legionářských básní, epigramů a rodinných veršů.

Roku 1920 vydal dvě sbírky **Josef Nemasta** (1893-1944): nejprve *Básně* a potom svazek veršů s názvem *Červený kohout*. Ztvárnil v nich svůj odpor k rakousko-uherské monarchii (místy s bezručovskou dikcí), ale hlavně své zážitky z války a legionářské anabáze (*Na Ukrajině*, *V boji*, *Bojiště na Ussuri*, *Lesy pod Kungurem*, *Vzdech cestou*). Ze stejné doby jako tyto sbírky pochází i *Píseň slezského legionáře* (1919), jejímž autorem je básník a dramatik **Arnošt Chamrád** (1879-1925). Čtyři roky po ní vydal novinář, spisovatel a literární kritik **Adolf Veselý** (1886-1961) veršovaný román o francouzském legionáři *Valentina Čejky ráj i peklo* (1923).

Někteří autoři se k legionářskému tažení vraceli i po letech. Například novinář **Květoslav Hřivna** (1896 -) roku 1929 přišel se svazkem „veršů z legionářova zápisníku“ *Na úsvitu*, v němž otiskl sto dvacet básní napsaných většinou na haličské frontě, v Kyjevě a v různých místech legionářského působení – v Simbirsku, Čeljabinsku, Ufě, Irkutsku, Čitě.

Podobný ráz má i sbírka brněnského učitele **Jaroslava Vyplela** (1890-1969) *Srdce vsťíc* (1934), přinášející „*verše o Rusku a legiích*“, pozdější reminiscence a básnické překlady. Další učitel **Václav Najbrt** (1886-1942), známý ovšem i jako básník, prozaik a překladatel z ruštiny, vydal roku 1938 sbírku *Zabajkalské verše*, do níž soustředil básně napsané v Berezovce, zajateckém táboře ležícím na východ od Bajkalského jezera.

DRAMATA

Důležitou složkou legionářské literatury je i dramatická tvorba. Většinu her s touto tematikou, vytvořených a inscenovaných ve dvacátých a třicátých letech, napsali autoři legionářských románů, povídek či básnických sbírek: Josef Kopta, Rudolf Medek, František Kubka, František Langer, Adolf Zeman. Zbylá dramata pocházejí namnoze od tvůrců, kteří vynikli spíš jinde (František Götze, Zdeněk Štěpánek).

Koptovo „*drama o třech jednáních*“ *Revoluce* (1925), dedikované Karlu Tomanovi, se odehrává během dvou májových dnů „*v jednom uralském městě při železnici*“ a „*v uralském lese*“. Vystupuje v něm několik ruských postav (Andrej Michejič, Aglaja, Saša) a československých legionářů (Borovička, Jakeš, Brabec, Loskot, Peřina). Autor prostřednictvím těchto osob ukázal rozdílný vliv revoluce na lidské osudy, přičemž rezignoval na jakékoli jednoznačné soudy. Hra vzbudila poměrně velký ohlas (referovali o ní například Otokar Fischer, Edmond Konrád, Zdeněk Nejedlý, Hanuš Jelínek či Josef Knap).

V předvečer desátého výročí vzniku samostatného československého státu – 27. října 1928 – mělo v pražském Národním divadle premiéru drama **Rudolfa Medka** *Plukovník Švec*, zobrazující bojové akce legií v roce 1918 (dobyť Penzy, boj o Kazaň, podzimní ústup). Vedle titulního hrdiny v něm figuruje mnoho dalších legionářů (Kaluža, Janda, Martyška, Kódl), nicméně jeho těžiště tvoří Švecova tragédie.

Sebevražda tohoto oblíbeného velitele měla – jak ukazuje i zpráva Štefánikovy vyšetřující komise (je obsažena v knize Bohumila Příkryla *Sibiřské drama*, vydané roku 1929) – více příčin. Medek ji však ztvárnil zkresleně a zjednodušeně, hlavní vinu přisoudil vzpurným legionářům. Vyvolal tím bouřlivé polemiky: na jeho výklad odmítavě reagovala řada přímých účastníků legionářské anabáze, diskutovalo se o něm v novinách a časopisech (Národní osvobození, Přítomnost); Viktor Dyk jej nadto zparodoval v dramatu *Napravený plukovník Švec* (1929).

Medkovu hru odmítli i mnozí recenzenti. Zvláště negativní postoj k ní zaujal F. X. Šalda (*Drama hrdinské?*, Šaldův zápisník 7/1928-29), který usoudil, že Medkovo drama „*nedovedlo svůj model, empirický děj seskupený kolem historického plukovníka Švece, dost přetavit a přelít, dost přetvořit ve vyšší, typičtější a zákonnější útvar*“. Šalda dále poukázal na papírovost a nepřesvědčivost kresby Švecovy postavy (včetně jeho sebevraždy) i ostatních osob a celé hře pak vytkl „*loutkové hrdinství*“. Dobový ohlas tohoto dramatu shrnul J. O. Novotný v knize *O Plukovníka Švece* (1929).

Vedle hry Rudolfa Medka, který ze svých válečných zkušeností vytěžil ještě drama o názorovém střetu dvou bratrů *Srdce a válka* (1930), se roku 1928 v Národním divadle hrála i hra **Františka Kubky** *Ataman Rinov* (je věnována Františku Götzevi a později byla uváděna též pod názvem *Vichřice*).

Kubka se při jejím psaní inspiroval vlastními zážitky z území ovládaného atamanem Semjonovem. Hlavními hrdiny této „*dramatické balady*“ učinil kozácké důstojníky (zobrazil je především jako hýřily a mluvky), vykupitelsky založenou dívku Zoju a bolševického komisaře, takže se pokusil o konfrontaci dvou společenských řádů. Tento pokus se mu příliš nezdařil, což konstatují i soudobé recenze Zdeňka Nejedlého, Edmonda Konráda, Jiřího Frejky či Marie Majerové.

Ve dvacátých letech se u nás hrály také hry herce a režiséra **Zdeňka Štěpánka** (1896-1968) *Transport č. 20* (1927) a *Monastýr nad tajgou* (1929); obě zachycují boje legií s Rudou armádou. Mimo ně lze ještě uvést drama německého filozofa **Christiana von Ehrenfelse** (1859-1932) *Matka legionářova* (1925) a **Masaříkovu** hru *Všem! Všem!* (1927).

Další legionářské hry přinesla až třicátá léta. Nejznámější z nich je patrně Langrova *Jízdní hlídka* (1935), jež se odehrává kdesi na Sibiři v únoru 1919. **František Langer** (1888-1965) sice již na půdu legionářského dramatu vstoupil dříve (*Vítězové*, 1923), ale výrazně se prosadil až touto hrou (potvrzují to i dobové recenze Otokara Fischera, Josefa Hory, Edmonda Konráda, Jindřicha Vodáka, A. M. Piši, Jaroslava Seiferta nebo Josefa Rybáka). Zachytil v ní střetnutí malé skupiny legionářů s bolševickým partyzánským oddílem, přičemž postihl obecnější jádro tohoto střetu a vyzvedl lidskou solidaritu.

Jiný legionářský spisovatel **Adolf Zeman** napsal „*bohatýrskou hru o pěti dějstvích*“ *Zborov* (1937), v níž barvitě zobrazil slavné vítězství nad Němci. Pojal ji jako kolektivní drama (vystupuje zde mnoho vojáků české, ruské i německé národnosti), laděné vlastenecky a zčásti i sociálně. Mezi legionářské dramatiky se zařadil také kritik **František Götz** (1894-1974), a to hrou *První rota* (1938).

KNÍŽKY PRO DĚTI

Část legionářské literatury je adresována dětem a mládeži. Autory těchto knížek jsou však většinou spisovatelé, kteří psali legionářskou beletrii pro dospělé: Rudolf Medek, František Langer, František Kubka, Adolf Zeman, Václav Valenta-Alfa. Zbytek je dílem autorů zaměřených na dětskou literaturu, například Arnošta Cechmajstra.

Rudolf Medek vydal knihy *Pouť dětí do Sibiře* (1920) a *O našich legiích, dětech a zvířátkách v Sibiři* (1921), příběh ruského sirotka *Kolja Mikulka* (1927) a vyprávění o přátelství českého legionářského chlapce a jeho ruského vrstevníka *František – starodružinník* (1928). Přispěl i do různých výborů a redigoval obsáhlou antologii *Za domovinu* (1930), v níž řada legionářů přibližuje mladým čtenářům činnost legií; svými vzpomínkami, povídkami nebo verši jsou v ní zastoupeni mj. Jan Weiss, Josef Kopta, František Langer, Josef Kudela, Jan Syrový, Vojta Beneš, J. G. Tajovský, Josef Masařík, Václav Najbrt.

František Langer napsal pro mládež knížku *Železný vlk* (1920). Zařadil do ní sedm próz, jejichž část již vydal dříve (*Za cizí město*, 1919; *Pět povídek z vojny*, 1920). Vytěžil ji ze svých zážitků z ruského zajetí a legií (působil v nich jako šéflékař 1. pluku), což lze říci i o jeho knize *Pes druhé roty* (1923), dobrodružném vyprávění o jakutském psu Rarovi, který doprovázel československé legionáře při jejich tažení Sibiří. Některé Langero-

vy prózy vyšly ve výběrech *Legionářské povídky* (1928, 1936) a *Ze slavných dob* (1936), jež obsahují také práce Rudolfa Medka a Josefa Kopty.

Další legionářské prózy pro děti a mládež pocházejí z pera **Václava Valenty - Alfy** (*Do legie*, 1924; *Povídky z vojny*, 1925; *V ruském zajetí*, 1925; *Hrdinové*, 1928; *Za hlasem krve*, 1928), **Františka Kubky** (*Povídky pro Jiříčka*, 1927), **Adolfa Zemana** (*Neprátel se nelekali*, 1938), **Arnošta Cechmajstra** (*Koniček Olga*, 1936; *Námořník Sáša*, *Soňa a vlk*, 1938; *Miša a Choda*, 1938) nebo **Josefa Kudely** (*Pro drahocenný rukopis*, 1925).

VZPOMÍNKOVÉ KNIHY

Značnou část legionářské literatury tvoří deníkové a memoárové tituly. Některé z nich implikují beletristické prvky, jiné se blíží k historickým studiím. Většinou mají značnou dokumentární hodnotu. Napsali je vůdčí činitelé legií i jejich řadoví příslušníci, novináři a spisovatelé.

Do jisté míry k nim patří obsáhlý spis **T. G. Masaryka** (1850-1937) *Světová revoluce* (1925), v němž jeho autor evokuje i působení legií. Jiný charakter má *Deník plukovníka Švece*. Jeho první dvě části vyšly v Jekatěrinburku (1918-19) a pak v Praze (1921), v úplnosti byl vydán – zásluhou Josefa Kudely – roku 1923; nadto z něj vyšel výbor pro děti (*Válečné zápisky*, 1933). Zachycuje Švecův život i tehdejší události od počátku války až do odjezdu legií z Ukrajiny, ale obsahuje i některé autorovy dopisy a rozmanité drobné texty. Další legionářský velitel **Radola Gajda** (vlastním jménem Rudolf Geidel, 1892-1948) napsal knihu s názvem *Moje paměti* (1921), dedikovanou Aloisu Jiráskovi. Líčí v ní zrod legií a jejich boje (především na Sibiři), jakož i své působení ve službách admirála A. V. Kolčaka.

Určitou protiváhou těchto děl je vzpomínková knížka **Františka Halase staršího** (1880-1960) *Bez legend*, přestože vyšla až v roce 1958. Halas v ní – v návaznosti na svou předchozí knihu *Kemka* (1950) – vzpomíná na léta 1914-20: na svoji účast ve válce, zajetí a působení v legiích, z nichž byl jako přesvědčený komunistka vyloučen, na následující věznění, zařazení do trestné roty a návrat domů.

Práce memoárového ražení napsalo rovněž několik tvůrců legionářské beletrie. **Pavel Fink** vydal roku 1921 tři soubory svých zpravodajských zápisků ze Sibiře (*A tak lidé žili, nežli umírali*, *Svatý ďábel*, *Umírající království*) a brzy nato dva obdobné svazky *Bílý admirál* (1922) a *Mezi mohylami* (1923), přibližující vládu admirála Kolčaka a její centrum Omsk, jakož i život našich legií. Své zážitky válečného zpravodaje Fink vylíčil také v pozdější vzpomínkové knize *Voják sedmé velmoci* (1945).

Podobné memoárové dílo napsal **Oldřich Zemek**. Nazval ho *Světovým požárem* (1929) a zachytil v něm – stejně jako v knížce *Vítězství nebo smrt* (1928) – svou válečnou pouť od služby v rakousko-uherské armádě přes ruské zajetí až po činnost v legiích a návrat do vlasti. Před těmito svazky Zemek vydal práci *Z Asie do Evropy* (1926), evokující cestu legionářů z Vladivostoku domů, čímž navázal na **Zemanovu Československou odysseu** (1920), která přibližuje plavbu po této trase na lodi Prezident Grant. Návratu legionářů je věnován i spis **Františka Matějky** *Když jsme spěli kolem světa k domovu* (1922).

Další dvě knihy napsal autor *Zabajkalských veršů* **Václav Najbrt**. V první z nich se vrátil – tak jako v řečené sbírce – ke svému pobytu v zajateckém táboře (*Berezovka*, 1924), zatímco v druhé (*Rozlet a rozlom sibiřského bratrstva*, 1936) podal obraz legionářského tažení, přičemž se zaměřil hlavně na povolžskou frontu. Jiné zážitky evokuje **Fráňa Ptašinský** (vlastním jménem František Ptačinský, 1897-1942) v „hrsti fejetonů z Ruska a Francie“ nazvané *Zlomky anabáze* (1932): popisuje zde plavbu československých legionářů ze severního Ruska do Francie, což činí i **Alois Babka** v knížce *Za polární kruh* (1924).

Tento výčet samozřejmě není úplný. Své vzpomínky na působení v legiích zaznamenali ještě mnozí další autoři, například **Božena Seidlová** (*Přes bolševické fronty*, 1920), **Jaroslav Hlinský** (*Ruskem a Sibiří*, 1922), **František Vondráček** (*Husité dvacátého století*, 1922; *Tragédie Ruska*, 1922), **Josef Kudela** (*S naším vojskem na Rusi*, 1922), **Otakar Hanuš** (*Marianovka*, 1924), **Jaroslav Čižmář** (*Ruské a naše vojsko v revoluci*, 1926), **Jan Hlaváč** (*Z duše i pera dobrovolce*, 1927), **Rudolf Robl** (*Taganrog*, 1928) či **Karel Svoboda** (*S vichřicí do dvou světadílů*, 1931).

OSTATNÍ PRÁCE

Do legionářské literatury lze zahrnout i takové práce, které přes svůj odborný charakter obsahují některé beletristické prvky (dnes bychom je zhusta řadili do literatury faktu), případně jsou díly spisovatelů. Náleží k nim kniha autora *Nepřemožitelných praporů* **Jerzyho Bandrowského** *Bílý lev* (1917, česky 1919), představující nástin celého prvního československého odboje (včetně činnosti legií), a také **Kratochvílova** *Cesta revoluce* (1922, rozšířené vydání 1928), dokumentární obraz anabáze našich legií v Rusku spojený s ostrou kritikou jejich vedení. Ve své době tato kniha vzbudila velkou, leč značně rozpornou odezvu. Levicová kritika (Josef Hora, Zdeněk Nejedlý, Václav Kaplický) ji přijala velmi kladně, pravicová (Vincenc Červinka, Josef Dýma) se k ní postavila odmítavě. Kratochvíl navíc v letech 1926-28 vedl soudní spor s generálem Gajdou, jehož průběh vylíčil v brožuře *Jménem republiky?* (1928).

Dokumentární povahu mají rovněž některé práce **Rudolfa Medka**: *Blaník* (1921), *Do nejkrásnější země světa* (1922), *Česká pouť do Itálie* (1925), *Veliký pochod Čechoslováků Ruskem a Sibiří* (1929), *Pouť do Československa* (1929-34). Medek redigoval – spolu s Josefem Koptou a Františkem Langrem – též sborníky *Zborov 1917-1937* (1937) a *Od Zborova k Bachmači* (1938). Svou hrou *Plukovník Švec* dal popud k vzniku již uvedené knížky **Bohumila Přikryla** *Sibiřské drama* (1929), jež kromě polemiky s touto hrou dokresluje historii legionářské anabáze.

Přehled legionářské literatury je možno ještě doplnit dvěma štefánikovskými biografiemi (**Josef Kopta**: *Štefánik*, 1923; **L. N. Zvěřina**: *M. R. Štefánik*, 1928-34), pětisvazkovými *Cestami odboje* (1926-29), které redigoval **Adolf Zeman**, a „obrázkovou kronikou československého revolučního hnutí na Rusi“ s názvem *Za svobodu* (1924-26).

Jak vidno, literatura s legionářskou tematikou představuje velice bohatý, žánrově rozrůzněný celek, tvořený bezpočtem děl i autorů. Mnohé knihy měly už v době svého vzniku především dokumentární cenu, kterou mají dosud. S uměleckou kvalitou to bylo horší (valná část legionářských knížek byla ostatně pokládána za lidovou četbu), některé tituly však ve zkoušce času obstály. V meziválečném období bylo několik legionářských děl zfilmováno (*Plukovník Švec*, 1929; *Třetí rota*, 1931; *Jízdní hlídka*, 1936; *Zborov*, 1939).

Dnes je anabáze našich legií předmětem zájmu historiků, eventuálně tvůrců historické prózy. Různé archivy ovšem ještě skrývají – jak ukazuje vydání deníku **Františka Prudila** z Rozseče u Kunštátu na Moravě (*Legionářská odyssea*, 1990) – ledacos.

LITERATURA

- Čapek, Karel: *Hovory s T. G. Masarykem*. Čs. spisovatel, Praha 1991
Dějiny české literatury, IV. Victoria Publishing, Praha 1995
Fic, V. M.: *Čs. legie v Rusku a boj za vznik Československa 1914-1918*, I II. Praha 2006, 2007
Gajda, Radola: *Moje paměti*. Bonus A, Brno 1996
Götz, František: *Český román po válce*. František Borový, Praha 1936
Gregorovič, Miroslav: *Legie (Zač jsme bojovali 1914-1918)*. Reflex 2, 1991, č. 37-43 (9. 9 - 21. 10.)
Klimek, Antonín - Hofman, Petr: *Vítěz, který prohrál. Generál Radola Gajda*. Paseka, Praha - Litomyšl 1995
Křížek, Jaroslav: *Němci, Lenin a čs. legie*. Vyšehrad, Praha 1997
Kudela, Josef: *Československá anabáze v Rusku*. Čs. obec sokolská, Praha 1928
Langer, František: *Železný vlk*. Mladá fronta, Praha 1994
Legie a múzy. Literární archiv 40. PNP, Praha 2008
Novák, Arne - Novák, J.V.: *Přehledné dějiny literatury české*. Atlantis, Brno 1995
Ottův slovník naučný nové doby, III/2. Jan Otto, Praha 1935
Pichlík, Karel - Klípa, Bohumír - Zabloudilová, Jitka: *Českoslovenští legionáři (1914-1920)*. Mladá fronta, Praha 1996
Pinz, Radko: *Cesta Jaroslava Kratochvíla*. Nakladatelství politické literatury, Praha 1964
Přikryl, Bohumil: *Sibiřské drama*. Čin, Praha 1929
Pytlík, Radko: *Jaroslav Kratochvíl*. Academia, Praha 1980
Sak, Robert: *Anabáze. Drama československých legionářů v Rusku (1914-1920)*. Nakladatelství H & H, Jinočany 1996

UKÁZKY

JAROSLAV KRATOCHVÍL: PRAMENY (1934)

Poručík Toman přišel do zajateckého tábora už pozdě večer. Znepokojení a navýsost zvědaví kadeti ho ihned obklopili. První, čeho si všimli, byla červená kokarda na jeho hrudi. Poručík Petraš nad ní pokřivil ret do úsměvu:

– Copak to máš? Kde jsi k tomu přišel?

Poručík Slezák se zvedl, jak činil obyčejně, přišel-li Toman, přehodil plášť a vyšel, přestože byla noc.

Toman nestačil kadetům odpovídat:

– Vláda je svržena ... a car snad také. Duma sestaví vládu pro účinnější vedení války

...

– Car snad ne, řekl, bledna a nedůvěřivě protahuje slova, poručík Fišer.

– Novým carem je Michail Alexandrovič ...

– Kdo je to? stahoval Fišer čelo.

Ostatní mlčeli.

– To všechno je chyba, prohlásil zpovzdáli Petraš.

– Car jako car ... hlavní: ať žije svoboda!

Petraš, který zřejmě nestál o Tomanovy rozjevené zprávy, se náhle na kadety obořil:

– A k čemu se radujete? Co znamená ... svoboda za války?

– To přehnali asi ... socialisti, řekl Fišer.

– Právě! Socialisty k tomu neměli brát!

– Proč? zeptal se odhodlaně Toman.

– Divím se tvé otázce. Jsi přece akademicky vzdělaný člověk. Divím se tvé rudé výzdobě.

Petraš to řekl se studenou ironickou nedbalostí. Po tváři mu běhaly stíny, které vrhala lampa na jeho stolku. Toman se prudce a rozhorleně zarděl, ale neodpověděl mu.

Od rána do večera čtli kadeti nekonečné sloupce moskevských novin, znali je bezmála do poslední písmeny, unavili se jimi a Toman je nemohl svými skrovnými novinkami nasytit. Žíznil stále po nových zprávách a po sytějších barvách. Bylo jim málo číst nebo slyšet znovu o vůli národa, která zachraňuje válku až do vítězství, o sedlácích, kteří teprve nyní v nadšení zasypávají revoluční město chlebem, o vojácích, kteří teprve nyní se zaklínají, že budou válčit za svobodnou vlast do poslední kapky krve.

Na spánek nemyslili, protože se jim zdálo, že každá nová hodina předstihne novými neslýchanými událostmi hodiny uplynulé ...

ADOLF ZEMAN: ZBOROV (1936)

Jest večer po vítězné bitvě ...

Soumrak se již pomalu sklání nad zborovskou plání a zlatistý kotouč slunce zapadá do závoje šedých par za karpatské hory.

Boj ztichl. Lehýnký vánek čeří zarosenou trávu a líbá vychladlá zsinálá čela zabitých bojovníků.

Smrt je srovnala. Leží Čech vedle Maďara, Slovák vedle Němce, Rumun vedle Srba. Stejně rudá je krev, která vytéká z jejich ran a vpíjí se v černou zem. Skelné oči se upírají strnule k modré ještě obloze, na níž však se již nesměle tetelí stříbrné tečky vycházejících

hvězd. Na zkamenělých tvářích Rakušanů se odráží ještě děs, úžas a bolest utrpení i vášnivý vztek vražedného zápasu. Jen kolem úst padlých Čechů a Slováků rozehrávají se úsměvy a na jejich bledých tvářích, pokrytých smrtelným potem, klene se jakýsi tajemný mír.

Nahoře na 'Mohyle' leží hejtman Schroeder. Kolem něho pobíhá jeho hrdinná posádka.

Před přetřhanými dráty proti Cecové leží srdce na srdci rozdrásaní, zkrvavení bratři. To je tak sanita snesla na hromadu. Po celém zborovském bojišti jich leží na sto devadesát. Z šedesáti granátčků zůstalo naživu jen šestnáct. Nahoře nad Cecovou již duní tlumeně údery motyk a lopat. To kopou hroby pro padlé dobrovolce ... Dole v Jezerné leží na sedm set raněných ... Jedenáct dobrovolců zmizelo bez sledu ... Do zázemí táhne na čtyři tisíce dvě stě zajatců ... Na bojišti však je klid ...

DENÍK PLUKOVNÍKA ŠVECE (1923)

Koncem října 1917 najednou asi tak k půlnoci mě zavolal komandýr pluku k telefonu i sdělil mi, že štáb XI. armády prosí štáb naší divize o vyslání jednoho batalionu do Starokonstantinova na ochranu proti bolševikům. Právě v té době se ujímala tato partie vlády; Prozatímní vláda byla jimi částečně arestována, částečně se rozutekla. Též Kerenský prchl a proskočila zpráva, že táhne s vojsky proti Petrohradu. Ovšem byla to asi zpráva mylná anebo nezaručená. Ale spoléhat se v té době na vojsko nemohl nikdo.

Co si páni nadrobili, to měli. Učinili rozklad v armádě, zpolitizovali ji; přirozeně, že po tom všem musili mít největší úspěch bolševici, kteří hlásali a chtěli mír za každou cenu, čímž ovšem získávali nejvíce půdy hlavně u armády, která toužila po míru. V Petrohradě, Moskvě, Kyjevě a ve všech větších centrech bouře, do Kyjeva povolán druhý náš pluk a 1. slavjanský úderný batalion (Kornilovci), který od jisté doby také vcházel v naši divizi.

My českoslovenští vojáci, dle slov Masarykových, nesmíme se plést do vnitřních záležitostí ruských; pouze musíme pomáhat v těch případech, jedná-li se o loupení státních a vojenských skladů, intendantstva a jiného státního majetku. Zajisté však při takových okolnostech, jaké právě nastaly, často těžko bylo usoudit, kde přestává vnitřní politický spor a začíná anarchie, spojená s ničením státního majetku.

JOSEF KOPTA: TŘETÍ ROTA (1924)

Hašek připravil redakční místnost jak náleží. Tři nebo snad čtyři stolky srazil dohromady, obklopil je dvaceti židlemi, které sem přitahal i z administrace, ze stolku sebral rukopisy, knihy a noviny a všecko naházal ke kamnům, aby to tu při schůzi nepřekáželo. Neboť vše jest tak nicotné, tak bezcenné proti tomu, co se zde dnes bude připravovat!

Potom si nacpal lulku jakýmsi strašně černým tabákem, zapálil, a složiv ruce za záda, začal dlouhými kroky přecházeti místností. /.../

– Nazdar! Kdosi vstoupil a úsečně pozdravil.

Hašek, který byl obrácen ke dveřím zády, poznal hned, že to je voják, nějaký správný voják, který dlouhých řečí nevede.

– Tak co, bude ta schůze? Nemám mnoho času a v noci musím zase k rotě.

Byl to poručík Švec, který nezapřel svým tělem sokola, takového dřiče, který vydrží na hrazdě celé hodiny, dokud se mu nepovede pořádný veletoč.

– Bude, bude, nazdárek, jen si tu sedni. Ostatní přijdou co nevidět.

Hašek šel k němu a představil se.

– Já jsem Hašek.

– Švec. Vidím tě dneska poprvé.

Přitom si ho obhlédl svižným pohledem.

– Já tě taky znám, to se ví, jenom z řeči. Takhle jsem si tě právě představoval.

– Já zas tebe ne. (Švec se usmál.) Podle tvého psaní bys měl být samá rtuť. Vypadáš dost nemotorně.

– To je z toho věčného sezení.

– A z piva, ne?

Švec ukázal na zástup lahví u kamen, které Hašek zapomněl odklidit. Z toho bylo vidět, že se nikdy nechtěl dělat hezčím, nežli ve skutečnosti byl.

RUDOLF MEDEK: MOHUTNÝ SEN (1926)

Byla nesmírná hluboká noc.

Za Volhou postupující červen, toto nenadálé léto ruského vnitrozemí, nížinné léto stepní, jež za několik dní se stane peklem žáru a sucha, rozhazuje dnes vůně mateřidousky a všecku omamnost noční probouzející se louky.

Stanice je tichá.

Obezřetně procházejí hlídky.

Byl skončen krvavý boj u Bezenčuku.

Šeptají si o tom, když se potkávají a postojí chvíli tu mezi vozy, tu u nádražní budovy, tu na místech okolo, vykázaných k střežení. Kdesi vzadu je „ariergard“, zadní voj. Hoši Voženílkovi. Mnozí z nich jsou už vystřídáni. Bylo to zatracené odpoledne. Mysleli už bezmála všichni „penzenští“, neboť tak si říkala nyní celá Čečkova a Švecova skupina československých vojsk, daleko odhozená od „mateřského těla“ armády, jež stála na východ od Čeljabinska, že vše půjde tak hladce a krásně, jako šlo dosud – téměř bez boje byl vzat alexandrovský most a téměř bez boje byla obsazena řada stanic na trati k Samaře.

A najednou!

Dalo se vše čekat. Moskva zuří. Sbírá vojsko po celé Rusi a posílá je za odjíždějícími Čechoslováky.

Penza, Syzraň, Batraky jsou ovšem již zas obsazeny sovětskými oddíly. Hroby mrtvých, kteří byli zabití v Penze a pochováni v Batrakách vysoko na hrázi nad samou Volhou, jsou nyní ve stínu „rudých“. Snad jsou už zohaveny.

Kurajev jistě řádl v Penze krvavě. Nešťastné město asi zaplatilo hrůznou pokutu za svoji přichylnost k Čechoslovákům. Jak se asi daří nyní železničářům v Penze, v Syzrani,

v Batrakách? Co asi učinili bolševici s přednostou stanice v Kuzněcku, který tak ochotně propustil všechny vlaky „vzbuřených“ Čechoslováků?

Ach, není novin! Vždycky jsme na ně nadávali, kdykoli jsme je čítali. Ale kupodivu nelze bez nich žít. Co je s námi? Co je s ostatními? Co dělá Čeljabinsk? Co dělá Sibiř? Na malém kousku stepní země, kde se popásala dnes odpoledne tak pokojně stáda koní, je „penzenská skupina čechovojsk“, podobná ježku, šτίru či krabu, který nyní zvolna leze kupředu po trati mezi Syzraní a Samarou.

Nalevo od nás teče Volha. Rudí mohou po ní plaviti svoje síly, jež kdekoli mezi Syzraní a Samarou snadno vystoupí na břehy a napadnou nás zleva. Napravo jsou nedohledné stepi, odkudž mohou na nás přikvačiti jízdní pluky Rudé armády. Před námi je Samara, veliké město, centr celého Povolží, kam se už před časem koncentrovaly značné sovětské oddíly proti Orenburgu, kde vládne ataman Dutov, vůdce orenburžských kozáků, vzbuřivších se proti sovětské vládě. Drží Dutov dobře v šachu tuto Samaru, aby proti nám nemohla vyslati větších sil? Vida, jak je nyní důležitý tento Dutov, kozácký ataman, vůdce jedné z několika kontrarevolucí, jež dosud zuří v Rusku! Bolševici mohou nás ve skutečnosti napadnouti ze všech stran ...

VÁCLAV CHÁB: MARIINSK - KUNGUR (1931)

Červen na Sibiři roku 1918 – to byl měsíc bojů a smrti, krve a ran. Pohřbů a útěků do pralesa. Počátků nových vlád a spojování československých oddílů, oddělených od sebe sty verst a tisíci bodáků. Marných příměří a opojení slávou.

V Mariinsku se vstávalo nepřiliš časně – výprava přes vodu, nepodařená a dřívá, zchladila elán na obou stranách.

– Ty, víš, že když jsme byli za vodou, že bolševici už nakládali děla na plošiny? – říkal voják vojákovi a oba nasýpali písek do pytlů. Opevňovali „broněvik“.

– Kdo to povídal?

– Od štábu služba! Mluvili se dvěma zajatci a s jedním civilem. Je prý to jisté!

– Tak byli také rádi, když jsme toho nechali?

– Asi!

– Tak jsme byli rádi všichni!

– Já bych jim, lumpům, byl břicha rozpáral, když jsme tak byli na vodě a oni do nás pražili – jako zjednaní!

– Já byl rád, že odtud jedeme!

– Ale mohlo to být odbyté!

– Odbude se to dnes!

– Kdes něco slyšel?

– Povídá se to! Už šli artileristi na rozvědku! Už je čekají nazpátek! Za lesem je nějaký kouř, bude tam stát někde vlak!

– Tak co na ně nejdem?

– Nevíš, nepojedeš-li, až těmi pytli obložíme tu plošinu!

Plošina, na kterou se nakládají na všech drahách světa prkna, stroje, seno a sláma, byla kolem dokola obložena pytli písku a dřevem. Chránila stojící tělo k bokům. Když si v ní

voják sedl, dívala se mu přes okraj náspu jen linie očí, čelo a čepice. Bylo to dobré a budilo to důvěru.

– Kdyby do toho trefili jak se patří z děla, tak bude ten písek dole a my s ním! říkali nedůvěřivci.

– Kdopak ti do toho bude třískat z děla! Nemají také těch nábojů tolik, aby je mohli prskat do vlaku, když jezdí sem a tam!

– No, on by stál za nějakou tu ránu vedle!

Rozumy vojáků byly bez konce, protože čas, který měli, nebyl jejich a protože vojna i válka je už dávno naučily tisíce a jednomu způsobu jak jej utloukat.

VÁCLAV KAPLICKÝ: GORNOSTAJ (1936)

Dne 6. srpna 1918 padla do rukou Čechoslováků Kazaň. Několik zesláblých a neustálými boji vyčerpaných rot vtáhlo do velkého stoosmdesátitisícového města, ležícího na Volze, v těch místech, kde se ruský veletok obrací k jihu.

Všechny noviny, vycházející na území očištěném od bolševiků, spustily nejslavnější fanfáry:

„Sláva Čechoslovákům! Kazaň je branou Moskvy. Když padla Kazaň, padne také Moskva! Nejhlubší dík našim slovanským bratřím!“

Dobrovolníci, když tyto věty čtli, reptali:

„Najmulí si nás snad? Krvácíme a umíráme za svobodné a demokratické Rusko. A Rusové zatím píšou jen oslavné články. Na frontě jejich pomoc není nikde vidět ...“

Čechoslováci sice neměli v plánu zmocnit se Kazaně, šlo jim spíše o Saratov, aby se mohli spojit s protibolševickými oddíly, operujícími na jihu Ruska. Avšak ruský plukovník Stěpanov, který velel jednomu oddílu Čechoslováků, dobyl Kazaně na svůj vrub. Byl si dobře vědom toho, co dělá. Pro něj a jeho druhy byla Kazaň konečně důležitější než několik Saratovů: v Kazani bylo – zlato!

Pro toto zlato musilo být Kazaně dobyté. Pro toto zlato musilo položit mnoho dobrovolníků své životy.

10. září byla Kazaň vyklizena a do jejích ulic vtáhly první pluky Rudé armády.

FRANTIŠEK LANGER: PES DRUHÉ ROTY (1923)

Zvečera setmělo se ve vagonech dříve než jindy. Vlak totiž vjel do hustého lesa. Potom jel vlak lesy celou noc, a když se zrána vojáci probudili a vyhlédli z oken a dveří, neviděli nic jiného kolem sebe než lesy, lesy a lesy. Krajina se změnila tak, že nic nepřipomínalo rovinaté, skoro úplně holé stepi posledních dnů a týdnů, ba měsíců, a že se jim zdálo, jako by vjeli do jiné země.

Nekonečné a nepropustné hvozdy nazývaly se tajga. Nyní byly pestrých, světlých barev, jak se zapalovaly na břízách, olších, bucích první jarní pupence a z borovic, smrků, jedlí vyrůstalo nové stříbřité jehličí. Tu a tam modraly se temné chomáče obrovských cedrů. Tam, kde les dosahoval až těsně k trati, bylo viděti, co vlastně tajga je: některé pně přímé jako svíčky, jiné zkroucené, jiné schýlené a držící se jen ve větvích svých sousedů;

nebo kmeny nalomené vichřicí, bez koruny, ale s hustým houfem větví při zemi; jiné, zcela vyvrácené, s obrácenými vzhůru kořeny, z nichž déšť spláchl všechnu hlínu, takže se nyní kořeny zdvíhaly k nebi jako ruka a prsty; a jiné mohutné kmeny již tlely na zemi, ale z jejich trouchnivějících těl vyrůstal celý hájek malých výrostků. Všude, kde zbývalo na dlaň místa, drala se vzhůru borovička, břízka, jedlička, bouček a pod jejich patami rostla ještě křoviska a trávy. /.../

Hoši z teplušek měli se toho dne nač dívat. Viděli vývraty zimních vichřic, které vytvořily v lese hotové záseky, pohlíželi na peřeje a vodopády na říčkách, a když se kraj otevřel, pohlíželi na nekonečné řady zalesněných kopců a chvílemi zálibně vdechli hluboko do sebe vzduch, když vítr k nim zanesl vůni jarní mízy vanoucí z lesa.

Raf viděl z tajgy málo, protože nevěděl, nač pohlíží, ale cítil z ní mnoho. K němu doléhal zápach jezevců, kteří se v těchto dnech vybatolili ze svých doupat, probuzení ze zimního spánku, cítil z lesa přítomnost lišek, veverek, kolčav, srců, hranostajů a jiných zvířátek, které snad ani nikdy neviděl a kteří přece probouzeli v něm chuť k lovu, právě tak, jako když vítr k němu zanesl zápach rysa, probudil v něm pocit nebezpečí. Ba kolikrát zahlédl nad lesem táhnoucí kachny a jeřábky, kteří se již vraceli z jižních krajů. Takže cítil toho dne v nohách i zubech, že kdyby se vlak zastavil uprostřed pralesů, že by zde bylo vhodné místo pro veliký, veliký lov.

RADOLA GAJDA: VRCHNÍ VLADAŘ ADMIRÁL KOLČAK (MOJE PAMĚTI, 1921)

Poprvé jsem se setkal s admirálem Kolčakem koncem září roku 1918 v československém štábu ve Vladivostoku, kamž jsem právě přijel po spojení svých vojsk s Japonci na řece Ononě. Přijímal jsem mnoho osob v důležitých záležitostech. Bylo mi oznámeno, že se mnou chce mluvití viceadmirál Kolčak. Slyšel jsem o něm již dříve, jeho neohrožený protest proti bolševictví byl znám celému Rusku a bylo pro mne velmi zajímavé seznámiti se s ním.

První dojem byl dosti neurčitý. Prostřední, nepříliš zavalitá postava, chudý, nervózní, ostře se rýsující obličej, hladce vyholený, krátké vlasy, hluboko zapadlé tváře a zaostřený orlí nos, zrak bystře těkající. Zdálo se, že admirál, jemuž možno bylo hádati as 45 let, je fyzicky velmi unaven, což jsem si vysvětloval přestálým hmotným nedostatkem, a tím spíše, že jeho šedivý civilní oblek vypadal dosti obnošeně. Hlavně jsem si zapamatoval jeho měkký klobouk se širokou střešou, jenž mu dodával proletářského vzezření.

Po několika uvítacích slovech rozmluva ihned zabočila na politické pole. Admirál hlubokým hlasem začal mně vysvětlovati svůj názor na situaci na Sibiři. Mluvil o nedostatečné jednotnosti ve správě země, o malicherných politických rozepřích, obviňoval příliš pravé a příliš levé elementy z neústupnosti. Současně vyslovil se o nutnosti pevné vlády, jež by se brala střední demokratickou cestou. Po mnohé stránce jsem s ním souhlasil. Svou myšlenku o pevné vládě již tenkrát rozvinul v myšlenku osobní diktatury a přímo pravil, že jest nevyhnutelné, abych já se ujal vlády. „Vy jste jediným člověkem, majícím na své straně vojska. Pouze vaše rozkazy mohou býti uskutečněny. Za vámi jest – síla.“